

Ekonomiczno - społeczna analiza zagadnienia upadłości konsumenckiej na przykładzie Polski w latach 2017-2019

Streszczenie:

Decyzje finansowe, podejmowane przez gospodarstwa domowe mają istotny wpływ na charakter i kształt gospodarki. Poprzez dochody, wydatki, a także oszczędności kupujący bezpośrednio wpływają na rynek finansowy. Pomimo rosnącej świadomości konsumenckiej w dalszym ciągu wśród polskich gospodarstw występuje zjawisko nadmiernego zadłużania się. W niniejszej pracy zaprezentowana została analiza zależności pomiędzy upadłością konsumencką, a sytuacją finansową zadłużonych gospodarstw domowych. Praca koncentruje się na analizie zagadnienia instytucji upadłości konsumenckiej jako narzędzia ograniczania nadmiernej konsumpcji gospodarstw domowych w Polsce w latach 2017-2019 z uwzględnieniem sytuacji ekonomiczno-społecznej. W pracy zaprezentowany został zarys historyczny oraz podstawowe pojęcia upadłości konsumenckiej z jakimi możemy spotkać się w literaturze.

Słowa kluczowe:

upadłość konsumencka, konsumpcjonizm, zadłużenie

Wprowadzenie

Współczesne społeczeństwa określane są mianem konsumpcyjnych, ze względu na styl życia koncertujący się wokół konsumpcji jako kluczowej aktywności ekonomicznej.

W niniejszej pracy rozważania będą dotyczyły jednego z aspektów tego zjawiska, tj. nadmiernej konsumpcji, przekraczającej obiektywne potrzeby gospodarstw domowych. Owa konsumpcja bywa często finansowana za pomocą kredytów i pożyczek zaciąganych przez członków gospodarstw domowych w zakresie przekraczającym możliwości ich obsługi, co z kolei prowadzi do ich nadmiernego zadłużenia i w konsekwencji do niewypłacalności.

W każdej rozwiniętej gospodarce, gospodarstwa domowe odgrywają bardzo ważną rolę na rynku finansowym. Gromadzenie oszczędności, wydatkowanie oraz zaciąganie zobowiązań finansowych stanowią podstawę funkcjonowania społeczeństwa. Z jednej strony duża aktywność na rynku finansowym powoduje zwiększenie poziomu zadowolenia z życia, jednak poprzez nieuwzględnianie czynników losowych takich jak utrata pracy, choroba lub kryzys gospodarczy aktywność ta może prowadzić do powstania spirali zadłużenia¹.

Gospodarstwo domowe w naukach ekonomicznych nazywane jest jako jednostka gospodarująca, której celem jest zaspokajanie osobistych i wspólnych potrzeb jego członków. Cel ten realizowany jest w głównej mierze poprzez konsumpcję dóbr i usług. Członkowie gospodarstwa domowego podejmując decyzje związane z wydatkowaniem środków stają się konsumentami, a czasem również dłużnikami².

W ostatnich latach obserwuje się wzrost zadłużenia polskich gospodarstw domowych z tytułu zaciągniętych zobowiązań, jak również wzrost liczby sytuacji, w których członkowie gospodarstw domowych wskutek podejmowanych decyzji zmuszeni są do ogłaszania upadłości konsumenckiej. Głównym powodem coraz częstszego występowania takich sytuacji jest rozpowszechnianie się konsumpcyjnego stylu życia i wzrastająca liczba ludzi żyjących na kredyt. Jak pokazuje doświadczenie, konsekwencje często nawet błahych decyzji fi-

¹A. Wiśniewska, *Determinanty nadmiernego zadłużania się polskich gospodarstw domowych. Współczesne Finanse*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2016, s.91-93.

²G. Wałęga, *Zadłużenie polskich gospodarstw domowych z tytułu kredytów bankowych. Współczesne finanse- teoria i praktyka*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2015, s. 92-93.

nansowych mogą być dramatyczne w skutkach. Dotyczy to w głównej mierze osób o niskiej świadomości finansowej i osób o niskich dochodach, które są szczególnie podatne na zagrożenia spowodowane niestabilnością sytuacji gospodarczej.

Trzeba jednak podkreślić, że zadłużenie gospodarstw domowych w państwach rozwijających się nie zawsze jest zjawiskiem szkodliwym. Zadłużenie wpływa na wzrost konsumpcji dóbr i usług, a w konsekwencji również na wzrost Produktu Krajowego Brutto. Problemem natomiast zarówno dla gospodarstw domowych, jak i dla gospodarki staje się nadmierne zadłużenie. Postawienie granicy, kiedy zadłużenie staje się nadmierne w praktyce bywa niezwykle trudne. Na potrzeby niniejszej pracy przyjęto, że nadmierne zadłużenie to takie, które nie pozwala na regulowanie wymagalnych i przyszłych zobowiązań z bieżących dochodów, a także z majątku dłużnika, który mógłby zostać spieniężony w celu spłaty zadłużenia.

Celem pracy jest analiza instytucji upadłości konsumenckiej w Polsce jako narzędzia ograniczania nadmiernej konsumpcji gospodarstw domowych oraz ich niewypłacalności. Rozważania dotyczą relacji pomiędzy upadłością konsumencką, a sytuacją finansową zadłużonych gospodarstw domowych oraz innych podmiotów w kontekście ekonomicznym, społecznym i kulturowym.

W pracy wykorzystana została metoda badawcza, polegająca na analizie danych statystycznych, zbieranych rokrocznie w ramach *Rejestru Dłużników BIG InfoMonitor, Biura Informacji Kredytowej oraz Głównego Urzędu Statystycznego*. Podmioty te zajmują się gromadzeniem, integrowaniem i udostępnianiem danych dotyczących historii kredytowej, informacji statystycznych związanych z życiem publicznym i niektórych aspektów życia prywatnego klientów banków, SKOK-ów oraz pozabankowych firm pożyczkowych.

Upadłość konsumencka – definicja i przesłanki wprowadzenia

Upadłość konsumencka pojawiła się w systemach prawnych jako reakcja na zwiększające się zadłużenie konsumentów. Coraz bogatsza oferta coraz szerzej dostępnych usług finansowych (np. kredyty, pożyczki, sprzedaż na raty) oraz rosnący popyt ze strony gospodarstw spowodowały, że w drugiej dekadzie XX w. problem niewypłacalności konsumentów znacząco przybrał na sile³.

Szczególnie intensywny wzrost zadłużenia konsumentów miał miejsce w krajach rozwiniętych w latach 80. i 90., kiedy równocześnie z ożywieniem gospodarczym rozluźniono zasady kredytowania konsumpcji. Znacznie zmniejszono wymagania dotyczące wkładu własnego kredytobiorcy i wydłużono czas spłaty zobowiązań. Jednocześnie nastąpił szybki rozwój technologii informatycznych, które zaczęły wypierać z banków specjalistów rynku consumer finance i tradycyjne metody oceny zdolności kredytowej, co umożliwiło szybszy wzrost ilości udzielanych kredytów⁴.

Rządy wielu państw zdecydowały się w tym okresie na wzmocnienie ochrony swoich obywateli na rynku finansowym, aby zapobiec ich nadmiernemu zadłużaniu się.

Wprowadzono ustawy lepiej chroniące ich prawa, zwiększono obowiązki informacyjne banków, a także ustalono maksymalne wysokości odsetek od kredytu i innych opłat, których mogą zażądać banki i instytucje parabankowe przy udzielaniu kredytu lub pożyczki. Oprócz zapobiegania nadmiernemu zadłużaniu się konsumentów konieczne stało się również zapewnienie pomocy osobom nadmiernie zadłużonym w uregulowaniu ich zobowiązań. Część państw Unii Europejskiej w latach 80. i 90. zdecydowało się za-

³W. Szpringer, *Upadłość konsumencka. Inspiracje z rozwiązań światowych oraz rekomendacje dla Polski*, Wydawnictwo CeDeWu Sp. Warszawa 2006, s. 16.

⁴A. Roter, *Ocena realizacji ustawy o upadłości konsumenckiej w Polsce*, Konferencja Przedsiębiorstw Finansowych, Gdańsk 2010, s. 3.

tem na wprowadzenie do swoich systemów prawnych instytucji upadłości konsumenckiej⁵.

Ogólną przesłanką przyświecającą krajom, w których istniała możliwość ogłoszenia upadłości konsumenckiej, było zapewnienie niewypłacalnemu konsumentowi możliwości tzw. nowego startu, czyli uwolnienie go od zadłużenia, ale dopiero po spełnieniu określonych warunków, i powrót do normalnego funkcjonowania w społeczeństwie, a także na rynku finansowym. Modele upadłości konsumenckiej w poszczególnych państwach dość znacznie różniły się od siebie. Główna różnica dotyczyła tego, czy upadłość konsumencka była przeprowadzana przed sądem, czy też w trybie pozasądowym. Inne różnice dotyczyły m.in. okresu rehabilitacji konsumenta (czas, w którym egzekucja długów została zawieszona, a prawa konsumenta do dysponowania własnym majątkiem były ograniczone), dostępności (powszechny dostęp do upadłości, dostęp jedynie w przypadku „niezawinionego” zadłużenia, dostęp przy konkretnej wysokości zadłużenia), skutków prawnych (z uwolnieniem od części długu lub nie), a także założeń i koncepcji (kara, oddłużenie, rehabilitacja dłużnika jako obywatela). W większości państw w proces upadłościowy włączone były również działania edukacyjne, które miały na celu podniesienie wiedzy konsumenta o zarządzaniu domowymi finansami⁶.

Upadłość konsumencka w naszym kraju nie ma długiego rodowodu prawnego. W Polsce, niewypłacalne gospodarstwa domowe zyskały szansę na uwolnienie się z pętli nadmiernego zadłużenia, gdy w dniu 5 grudnia 2008 roku zmieniono Ustawę Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz. U. z 2009 r. nr 175, poz. 1361 ze zm.) wdrażając początkowo restrykcyjne przepisy o upadłości konsumenckiej do porządku prawnego w Polsce. Następnie, ową ustawę poddano obszernej nowelizacji, liberalizując i uelastyczniając zasady upadłości. Wprowadzanie kolejnych zmian służących uproszeniu samego procesu upadłościowego przy jednoczesnym zwiększaniu jego zakresu miało na celu ograniczanie negatywnych skutków niewypłacalności dłużnika poprzez wprowadzenie do otoczenia społecznego instytucji upadłości konsumenckiej, której zdaniem powinno być ponowne włączenie upadłego do łańcucha konsumpcji⁷.

Podjęcie przez gospodarstwo domowe decyzji o poddaniu się procedurze upadłościowej jest efektem jego narastającego zadłużenia, które przeradza się w niewypłacalność, czyli trwałą utratę możliwości spłaty swoich zobowiązań finansowych⁸.

Upadłość konsumencka, której przyświeca idea tzw. „nowego startu”, stanowi systemowy środek przeciwdziałania wykluczeniu przez oddłużenie, które umożliwia restytucję rzetelnych dłużników do społecznego i gospodarczego funkcjonowania. Oddłużenie w ramach upadłości konsumenckiej oznacza uwolnienie dłużnika z części zobowiązań, których nie może spłacić⁹.

Instytucja upadłości konsumenckiej stanowi pewnego rodzaju koło ratunkowe dla osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej, a pozostających w złej kondycji finansowej. Postępowanie upadłościowe ma na celu oddłużenie osoby fizycznej, poprzez upłynnienie jej majątku oraz zaspokojenie wierzycieli. Przesłanką ogłoszenia upadłości konsumenckiej jest popadnięcie w stan niewypłacalności. Prawo upadłościowe nie definiuje pojęcia niewypłacalności w odniesieniu do konsumentów. Niemniej jednak przyjąć należy, że stan niewypłacalności będzie miał miejsce w sytuacji, w której z każdym upływającym miesiącem stan zadłużenia konsumenta pogłębia się, niezależnie od czynności jakie konsument podejmuje w celu spłaty zobowiązań. W myśl prawa upadłościowego przyjmuje się, zarówno w odniesieniu do przedsiębiorców jak i do konsumentów, że utrata zdolności wykonywania wymagalnego zadłużenia pieniężnego następuje w sytuacji, gdy opóźnienie w wykonywaniu zobowiązań przekracza okres 3 miesięcy¹⁰.

⁵J.J. Kilborn, *Comparative Consumer Bankruptcy*, Carolina Academic Press, Durham 2007, s. 6-7.

⁶A. Szymańska, *Upadłość konsumencka w wybranych krajach Unii Europejskiej a kryzys gospodarczy*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 56.

⁷A. Reczuch, *Upadłość konsumencka a niewypłacalność gospodarstw domowych spowodowana ich nadmierną konsumpcją w Polsce*, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław 2015, s. 46.

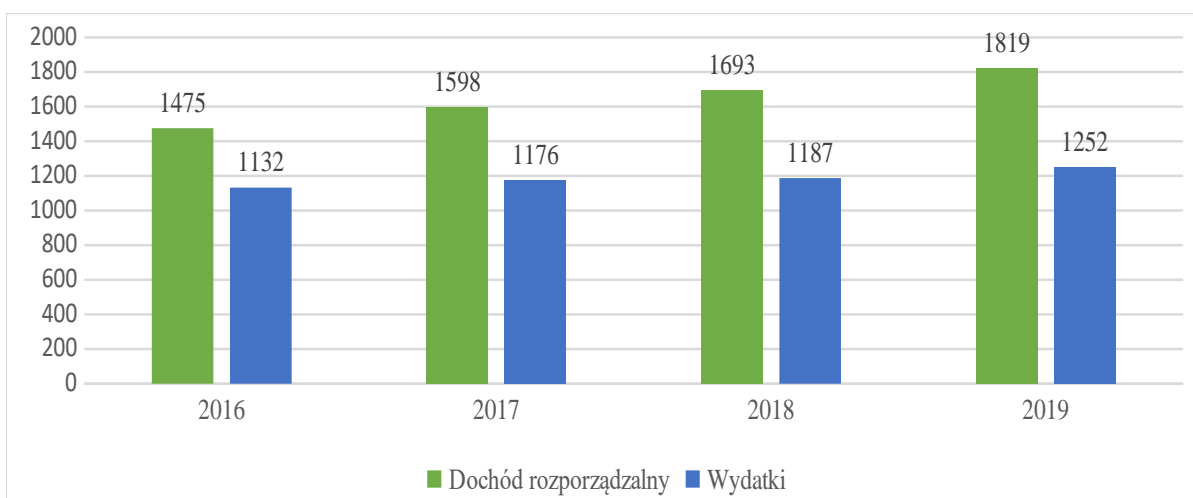
⁸B. Świecka, *Bankructwo gospodarstwa domowego – nowa instytucja w polskiej gospodarce. Perspektywa ekonomiczna i społeczna*, Wydawnictwo Diffin, Warszawa 2008, s. 191.

⁹A. Sobota, K. Tataro, S. Alwasiak, *RAPORT DIAGNOSTYCZNY-PROJEKT „SZANSA 2.0”*, Kraków 2015, s. 9.

Ustawodawca uchwalając ustawę nowelizującą dostrzegł poważne implikacje związane z problemem nadmiernego zadłużenia na płaszczyźnie społecznej i ekonomicznej. Z uzasadnienia ustawy nowelizującej wynika, że liberalizacja przepisów dotyczących upadłości konsumenckiej w przyszłości miała przynieść określone korzyści społeczne i gospodarcze. Głównymi celami miało być ograniczenie wykluczenia społecznego i mechanizmu dziedziczenia bezradności, umożliwienie reintegrację dłużników w legalnym obrocie gospodarczym powodując wzrost PKB oraz zwiększenie przychodów Skarbu Państwa z tytułu podatków, jak również spadek przestępczości i ograniczenie tzw. szarej strefy oraz wpłynięcie pozytywnie na sektor finansowy poprzez przyspieszenie rozwiązania kwestii nieściągalnych wierzytelności, a w dłuższej perspektywie umożliwienie dłużnikom ponownego korzystania z usług instytucji finansowych¹¹.

Skala zagrożenia upadłością konsumencką

W 2017 roku wystąpiła wyraźna poprawa sytuacji materialnej gospodarstw domowych w Polsce. Gospodarstwa domowe osiągały wyższe dochody i ponosiły większe wydatki. Wzrosła nadwyżka dochodów nad wydatkami, co dało gospodarstwom domowym większe możliwości oszczędzania. Poziom przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę w zaokrągleniu do 1 zł w 2017 r. wyniósł 1598 zł i był realnie wyższy o 6,3% od dochodu w roku 2016. Przeciętne miesięczne wydatki w gospodarstwach domowych na osobę osiągnęły w 2017 r. wartość 1176 zł (patrz rys. 1).

Rys. 1. Poziom przeciętnych miesięcznych dochodów i wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych w latach 2016- 2019

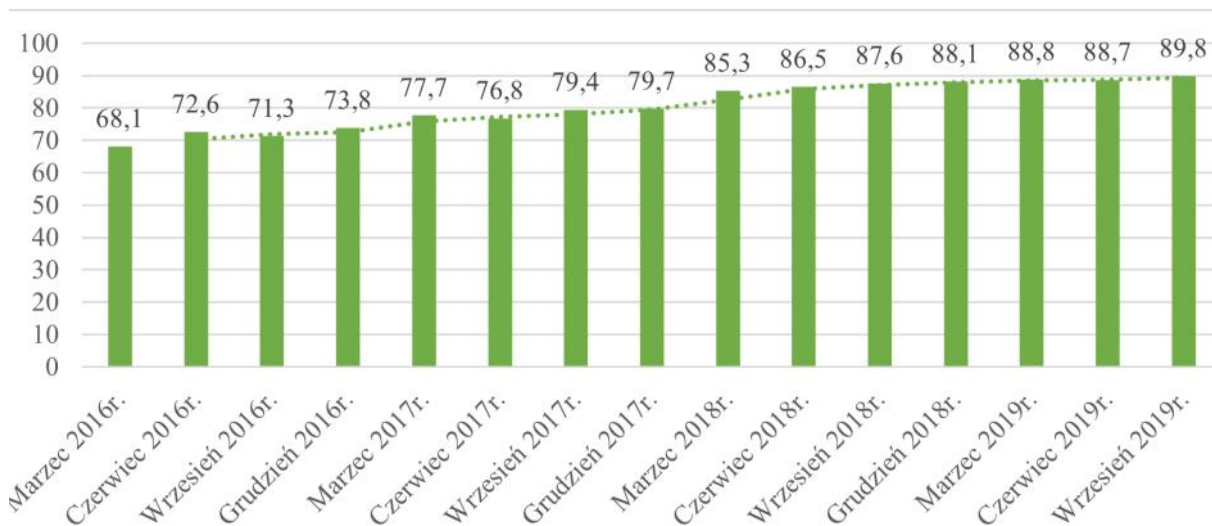
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: GUS, Sytuacja gospodarstw domowych w 2019 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych, Maj 2020 oraz raporty za lata 2016–2018.

¹⁰A. Frydrych, *Czym jest upadłość konsumencka?* <https://www.infor.pl/prawo/prawa-konsumenta/konsument-w-sadzie/4660241,Czym-jest-upadlosc-konsumencka.html> [dostęp z dnia: 26/10/2020].

¹¹A. Sobota, K. Tatar, S. Alwasiak, *RAPORT DIAGNOSTYCZNY - PROJEKT...*, op. cit., s.8.

Według raportu Biura Informacji Kredytowej pt. „Indeks Zaległych Płatności Polaków” łączna kwota zaległych zobowiązań kredytowych i pozakredytowych na koniec czerwca 2017r., wyniosła 62,3 mld zł. W stosunku do danych z końca II kwartału nieterminowe płatności Polaków odnotowane w Rejestrze Dłużników BIG InfoMonitor oraz w bazie Biura Informacji Kredytowej powiększyły się o 4,12 mld zł. Przybyło przede wszystkim zobowiązań pozakredytowych o 2,78 mld zł, które osiągnęły wtedy wartość 32,55 mld zł. Przeteterminowane zobowiązania kredytowe wzrosły o 1,34 mld zł do kwoty 29,75 mld zł¹².

Po poprawie płatności konsumentów na koniec czerwca 2017 roku, w trzecim kwartale nastąpił wzrost Indeksu Zaległych Płatności Polaków. Wskaźnik podniósł się z 76,8 do 79,4 pkt. Oznacza to, że na 1000 dorosłych Polaków, 79 nie radziło sobie z obsługą rat kredytów i bieżących rachunków. Z punktu widzenia solidności płatniczej, im wskaźnik ten jest niższy, tym lepiej. Wskaźnik, wyliczany jest na podstawie danych z Rejestru Dłużników Biura Informacji Gospodarczej InfoMonitor oraz baz Biura Informacji Kredytowej i uwzględnia opóźnienia w spłacie wynoszące co najmniej 60 dni na kwotę min. 200 zł wobec jednego wierzyciela. Opóźnienia dotyczą m.in. rat kredytów, pożyczek, rachunków za telefon, internet, telewizję kablową, kar za jazdę na gapę, kosztów sądowych czy też alimentów (patrz rys. 2).

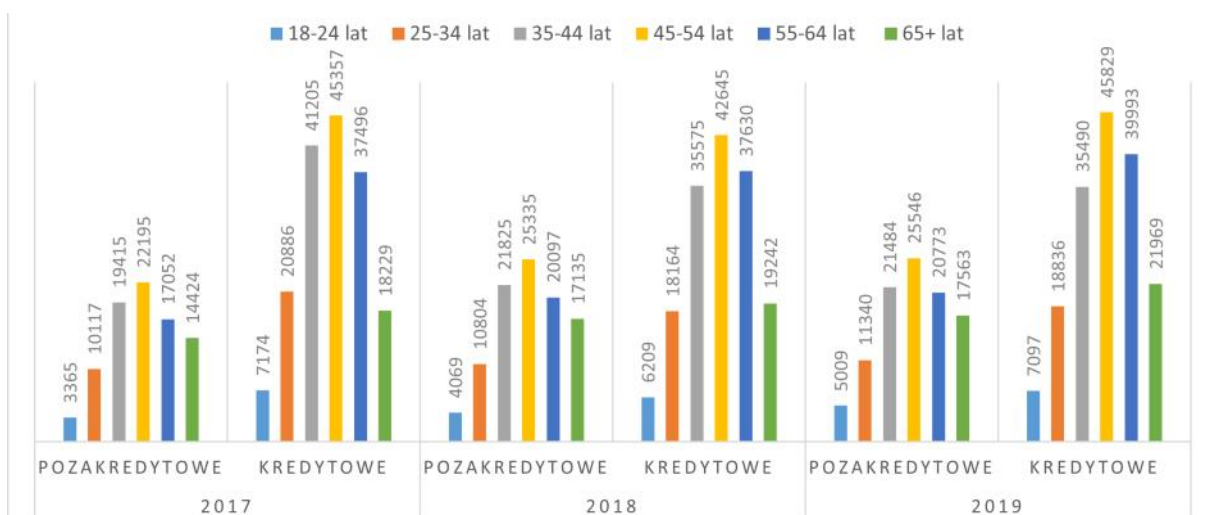
Rys. 2. Indeks zaległych płatności Polaków w latach 2016-2019

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Biuro Informacji Kredytowej, InfoDług - Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i niesolidnych dłużnikach, Listopad 2019.

¹²Biuro Informacji Kredytowej, *InfoDług - Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i niesolidnych dłużnikach*, Listopad 2017 s. 2.

Na wzrost zaległych zobowiązań Polaków, w największym stopniu, złożyła się zmiana zaległości wynikających z niespłacanych w terminie kredytów mieszkaniowych oraz rachunków telefonicznych. Średnia wartość nieobsługiwanej terminowo kredyty mieszkaniowej wynosiła 236 597 zł wobec 225 036 zł z czerwca 2017 roku, a wartość rachunków wpisywanych do rejestru przez operatorów telekomunikacyjnych wynosiła 2 522 zł, podczas gdy trzy miesiące wcześniej było to 2 394 zł. Pozostałe nieopłacone zobowiązania wzrosły w mniejszym stopniu. Wyjątkiem w czerwcu 2017 okazały się długi dochodzone na drodze sądowej oraz kary za jazdę bez biletu, które pozostały bez zmian¹³.

W III kwartale 2017 średnia wartość zaległości przypadająca na osobę wzrosła o 800 zł i wynosiła 24 870 zł. Wzrost odnotowano we wszystkich grupach wiekowych. Największy o około 5 procent wśród najmłodszych dłużników między 18 a 24 rokiem życia oraz u osób w wieku 55 a 64 lat. W pozostałych kategoriach wiekowych średnia zaległość podniosła się o ok. 3 proc., czyli na poziomie zmiany jaką odnotowała średnia dla wszystkich dłużników. Najwyższa przeciętna zaległość, głównie ze względu na nieobsługiwane kredyty mieszkaniowe, niezmiennie przypadła na osoby między 45 a 54 rokiem życia i przekraczała już 33,5 tys. zł (patrz rys. 3).

Rys. 3. Średnia wartość zaległego zobowiązania pozakredytowego i kredytowego w różnych grupach wiekowych w latach 2016-2019 (w zł)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Biuro Informacji Kredytowej, InfoDług - Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i niesolidnych dłużnikach, Listopad 2019 oraz raporty za lata 2017–2018.

¹³Ibidem, s. 4.

W roku 2018 nastąpiła poprawa sytuacji materialnej gospodarstw domowych w Polsce, Gospodarstwa domowe osiągały wyższe dochody natomiast ich wydatki pozostały na podobnym poziomie, w związku z tym wzrosła nadwyżka dochodów nad wydatkami. Poziom przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę w zaokrągleniu do 1 zł wyniósł w 2018 r. 1693 zł i był realnie wyższy o 4,3% od dochodu z roku 2017. Przeciętne miesięczne wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych osiągnęły w 2018 r. wartość 1187 zł i były realnie niższe o 0,7% od wydatków z 2017 roku a wydatki na towary i usługi konsumpcyjne wyniosły 1137 zł i były realnie niższe o 0,8% w stosunku do 2017 r (patrz rys. 1).

W 2018 roku suma niespłaconych w terminie rachunków, alimentów oraz kredytów i pożyczek przekroczyła 73 mld zł. Pieniądzy wystarczyłoby na finansowanie przez trzy lata programu 500+ lub na budowę pierwszej w Polsce elektrowni atomowej, przy której prace m.in. ze względu na koszty na razie wciąż nie ruszają.

Na powyższą sytuację wpływ miał między innymi wzrost liczby dłużników pozakredytowych i spadek kredytowych. Liczba osób niespłacających w terminie rachunków za telefon, media, alimentów czy czynszów itp., zwiększyła się o 61 307 osób, zaś nieregulujących w terminie kredytów spadła o 2 309 osób. W sumie osób z problemami w regulowaniu swoich zobowiązań było 2 763 138¹⁴.

Na koniec września 2018, łączna kwota zobowiązań Polaków wyniosła ponad 73 mld zł. W ciągu trzeciego kwartału, tj. od końca czerwca, zaległe zobowiązania kredytowe i pozakredytowe wzrosły o 2,3 mld zł. Jest to kwota znacząca, jednak dużo niższa niż przyrost w kwartale drugim, kiedy to przybyło prawie 5,3 mld zł zaległości. Pomimo tego zaległości kredytowe, ze względu na wyższe wartości, generowały większą średnią zaległość. Wynosiły one wówczas 28 218 zł na osobę, podczas gdy pozakredytowe wynosiły 18 386 zł. Wartości średniego zaległego zobowiązania Polaków w podziale na długi kredytowe i pozakredytowe pokazywały w większości wzrosty. Spadki występowały w zaległościach kredytowych w przedziałach wiekowych: 18-24 lata (spadek o 236 zł), 25- 34 lata (spadek o 360 zł) oraz 35- 44 lata (spadek o 389 zł). Najwyższa średnia zarówno kredytowa jak i pozakredytowa przypadła na osoby w wieku 45-54 lat. Najniższa średnia kredytowa i pozakredytowa występowała wśród młodych oraz 25-34 latków (patrz rys. 3).

W 2018 roku pojawiło się 33 739 nowych niesolidnych dłużników, co spowodowało wzrost Indeksu Zaległych Płatności Polaków. Wskaźnik, który pokazuje, ile osób z problemami finansowymi przypada na 1000 dorosłych mieszkańców podwyższył się z 86,5 do 87,6. W siedmiu województwach niesolidnych dłużników było ponad 100 na 1000 dorosłych mieszkańców. Co oznacza, że co najmniej jedna osoba na dziesięć znajdowała się tam w kłopotach finansowych¹⁵ (patrz rys. 2).

W roku 2019 nastąpiła poprawa sytuacji materialnej gospodarstw domowych w Polsce. Gospodarstwa domowe osiągały wyższe dochody i w porównaniu z rokiem poprzednim również nieco więcej wydawały. Poziom przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę w zaokrągleniu do 1 zł wyniósł w 2019 r. 1819 zł i był realnie wyższy o 5,0% od dochodu z roku 2018. Przeciętne miesięczne wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych osiągnęły w 2019 r. wartość 1252 zł i były realnie wyższe o 1% od wydatków z 2018 roku. Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne wyniosły 1201 zł i były realnie wyższe o 3,3% w stosunku do 2018 r (patrz rys. 1).

Łączna kwota zaległych zobowiązań Polaków, zgromadzonych w Rejestrze Dłużników BIG InfoMonitor oraz w BIK, wyniosła na koniec września 2019 – 78,6 mld zł. Od końca II kwartału odnotowano wzrost o 2,04 mld. Wartość długów kredytowych zwiększyła się w tym czasie o 1,36 mld zł do 36, 78 mld złotych, a pozakredytowych o ponad 681 mln zł do 41, 9 mld zł¹⁶.

¹⁴Biuro Informacji Kredytowej, *InfoDług - Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i niesolidnych dłużnikach*, Listopad 2018, s. 2-3.

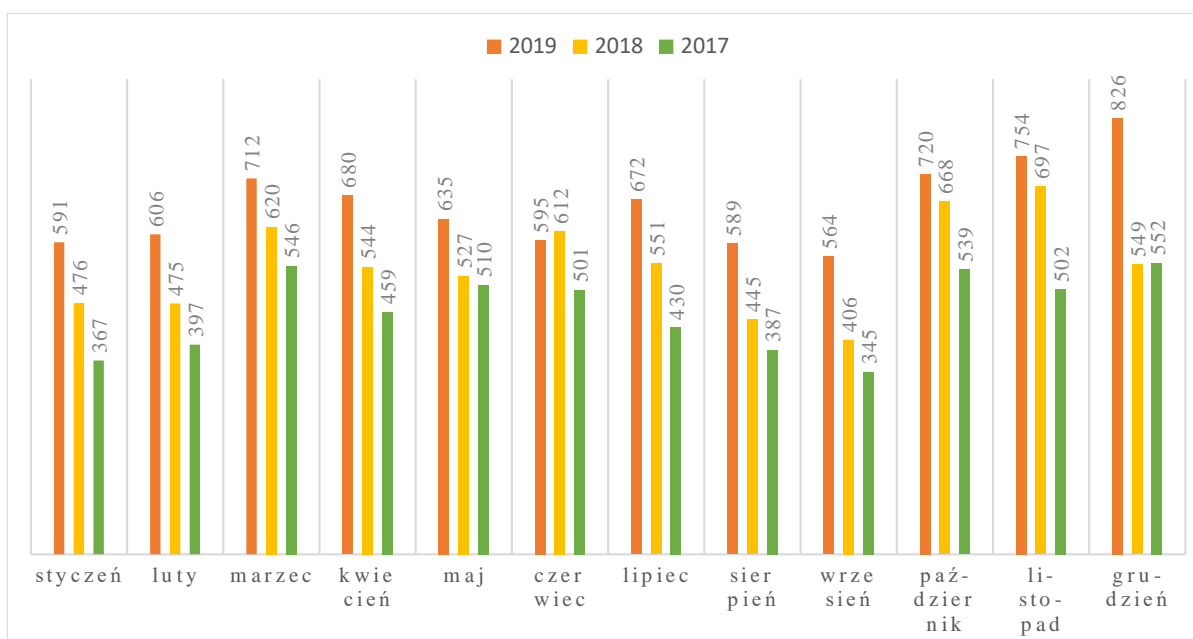
¹⁵Ibidem, s. 7-8.

O 424 zł wzrosła średnia kwota zaległości przypadająca na osobę i na koniec września 2019 wyniosła 27 837 zł. Ze względu na wyższe wartości kredytów niż innych zobowiązań, średnia zaległość była wyższa w przypadku przeterminowanych płatności kredytowych i wynosiła 29 887 zł na osobę (patrz rys. 3).

W porównaniu z II kwartałem łączna liczba niesolidnych dłużników podwyższyła się o 30 743 osób i wyniosła na koniec września 2 826 797 osób, 635 167 z tych osób, czyli 22,5 proc. miała jednocześnie zaległości kredytowe oraz pozakredytowe. Wzrost liczby niesolidnych dłużników przełożył się na podwyższenie Indeksu Zaległych Płatności Polaków. W III kwartale 2019 doszedł on do 89,8 pkt. z 88,7 pkt. na koniec czerwca. Oznacza to, że na każdy 1000 osób 90 mało kłopoty z płatnościami. Zmiana była głównie efektem wysokiej liczby nowych niesolidnych kredytobiorców (patrz rys. 2).

Upadłość konsumencka w Polsce

W 2017 r. w Monitorze Sądowym i Gospodarczym opublikowano ogłoszenia upadłości konsumenckiej w stosunku do 5535 osób. Rok 2017 r. to trzeci rok obowiązywania zmienionych przepisów pozwalających na ogłoszenie upadłości konsumenckiej. Analiza poszczególnych miesięcy wskazuje, iż liczba upadłości ustabilizowała się i średnio miesięcznie oscylowała wokół 500 upadłości (patrz rys. 4).

Rys. 4. Upadłość konsumencka w ujęciu miesięcznym w Polsce w latach 2017-2019

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej, 2019 – *upadłość konsumencka*, Styczeń 2020 oraz raporty za lata 2017–2018.

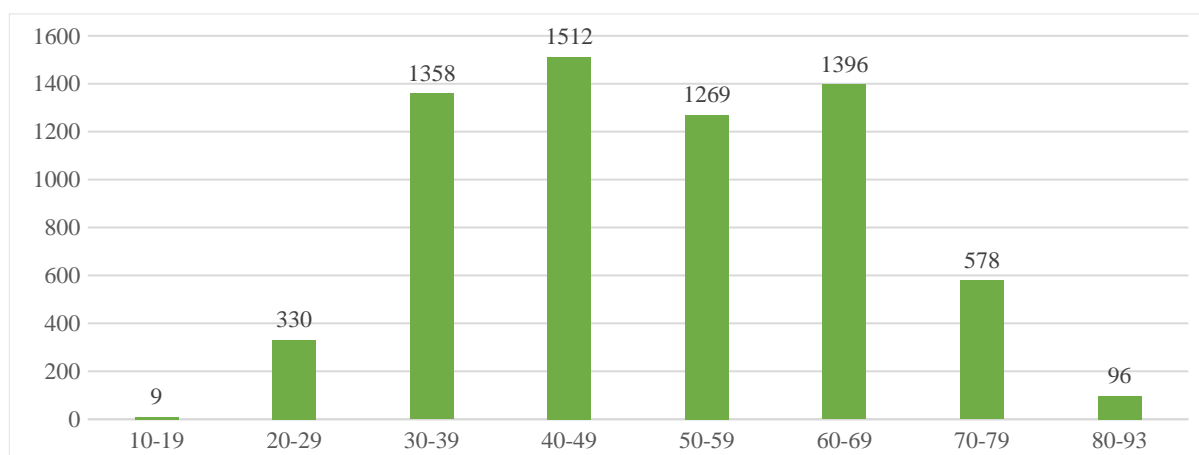
¹⁶Biuro Informacji Kredytowej, *InfoDług - Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i niesolidnych dłużnikach*, Listopad 2019 s. 2-4.

Jeżeli chodzi o wiek osób w stosunku, do których ogłoszono upadłość konsumencką w 2017 r. to najmłodsza osoba miała 7 lat, a najstarsza 89. Średnia wieku to 49 lat. Najwięcej upadłości dotyczyło ludzi w wieku 40-49 lat (patrz rys. 5).

Częściej upadłość ogłaszano w stosunku do kobiet 3052 osoby (55,14%) niż mężczyzn 2483 osoby (44,86%). Najwięcej upadłości ogłoszono w woj. mazowieckim 20,52%, śląskim 13% i małopolskie 8,46%¹⁷.

Z analiz przeprowadzonych przez Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej wynika, że w 2018 r. w Monitorze Sądowym i Gospodarczym opublikowano 6570 upadłości konsumenckich. Oznacza to wzrost upadłości o 18,7% w stosunku do 2017 r., gdy ich liczba wynosiła 5535. Analiza poszczególnych miesięcy wskazuje, iż liczba upadłości stabilizowała się i średnio miesięcznie oscylowała wokół 500 upadłości, najwięcej upadłości było w listopadzie 2019 r. – 697. (Rys 4.)

Jeżeli chodzi o wiek osób, które ogłosiły upadłość konsumencką w 2018 roku to najmłodsza osoba miała 10 lat, a najstarsza 93 lata. Średnia wieku to 51 lat dla kobiet i 50 lat dla mężczyzn. W 2018 r. upadłości ogłaszały osoby starsze niż w 2017r. kiedy to średnia wieku wynosiła 49 lat. Widoczne jest to również w strukturze wieku, najwięcej upadłości dotyczy osób w wieku 40-49 lat 23,09% i 60-69 – 21,32% (patrz rys. 6).

Rys. 6. Struktura wieku osób ogłaszających upadłość w roku 2018

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej, 2018- upadłość konsumencka., Luty 2019.

Częściej upadłości ogłaszały kobiety 3639 osób (55,39%) niż mężczyźni 2931 osób (44,61%). Najwięcej upadłości ogłoszono w woj. mazowieckim 1320 osób, śląskim 782 osoby i małopolskim 555 osób. Jeżeli przeanalizujemy upadłości w województwach w relacji do liczby mieszkańców, wówczas okaże się, że znacznie więcej upadłości mamy w województwie mazowieckim (ponad 6,14% w stosunku do liczby mieszkańców), kujawsko-pomorskim (2,18%), świętokrzyskim (1,57%). Z analizy miejscowości wynika, iż 30,98% ogłaszających upadłość mieszka w miastach wojewódzkich¹⁸.

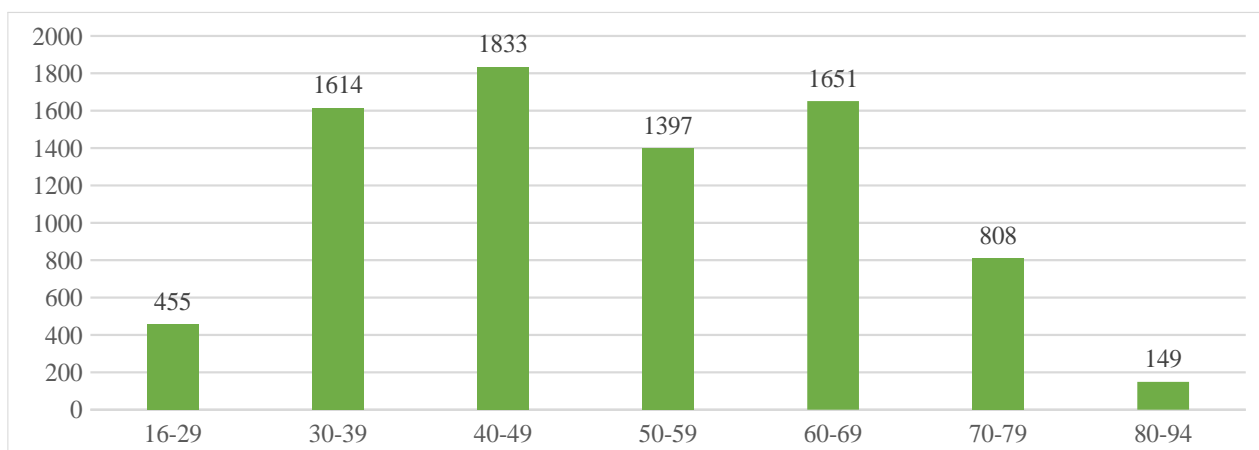
Z analiz przeprowadzonych przez Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej wynika, że do końca grudnia 2019 r. opublikowano w Monitorze Sądowym i Gospodarczym 7944 upadłości konsumenckich. Oznacza to wzrost o 20,91% w stosunku do 2018 roku (patrz rys. 4).

¹⁷Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej, 2019 - upadłość konsumencka, Styczeń 2020, s. 1.

¹⁸Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej, Upadłości konsumenckie w 2018r., Luty 2019, s. 2.

W ostatnich latach średni wzrost liczby ogłoszonych upadłości wynosił około 20%. Gdyby wziąć więc pod uwagę taki wzrost również w 2020 r. to liczba upadłości wyniosłaby około 10 000. Jednak należy uwzględnić fakt, iż w marcu 2020 zmieniły się przepisy związane z upadłością konsumencką, które umożliwiają teraz jej ogłoszenie osobom, które przyczyniły się do swojej niewypłacalności. W 2019 roku tylko co drugi wniosek złożony o upadłość kończył się jej ogłoszeniem. Oznacza to, iż po zmianie przepisów o upadłości można się spodziewać przynajmniej dwukrotnie większej liczby upadłości niż w 2019 r. i można szacować zbliżenie się liczby upadłości do około 20 000. Analiza poszczególnych miesięcy wskazuje, iż od września 2019 r. liczba upadłości mocno wzrastała, osiągając w grudniu rekordową wartość 826 ogłoszeń¹⁹.

Jeżeli chodzi o wiek osób, które ogłosiły upadłość konsumencką w 2019 roku to najmłodsza osoba miała 16 lat, a najstarsza 94. Średnia wieku to 52 lata dla kobiet i 50 lat dla mężczyzn. Średnia wieku osób ogłaszających upadłość wyniosła 51 lat. Najwięcej upadłości dotyczyło osób w wieku 40-49 lat (23,18%) i 60-69 lat 20,88%. Seniorzy w wieku 60 lat i więcej odpowiadali za 32,98% wszystkich upadłości konsumenckich (patrz rys. 7).

Rys. 7. Struktura wieku osób ogłaszających upadłość w roku 2019

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej, 2019 - upadłość konsumencka, Styczeń 2020.

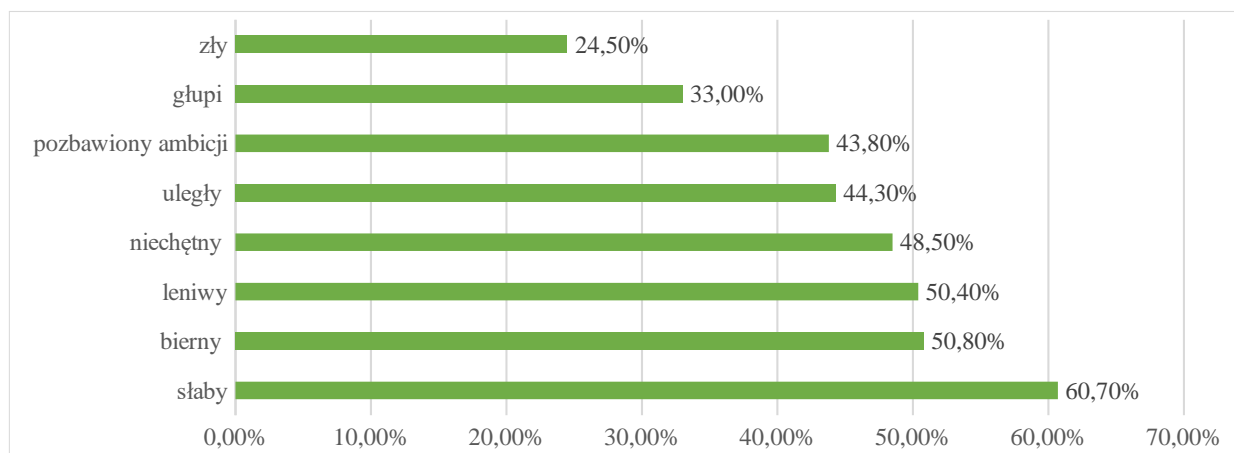
W roku 2019 częściej upadłości ogłaszały kobiety 4507 osób (56,73%) niż mężczyźni 3437 osób (43,27%). Najwięcej upadłości ogłoszono w woj. mazowieckim 1581 osób, śląskim 875 osób i kujawsko-pomorskim 737 osób²⁰.

¹⁹ Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej, *Upadłości konsumenckie w 2018r.*, Luty 2019, s. 2.

²⁰ Ibidem, s. 1.

Polskie społeczeństwo a upadłość konsumencką

Dłużnicy, poza tym, że mają problemy finansowe, mają też złą samoocenę. Negatywnie są również postrzegani przez społeczeństwo – wynika to z badania „Wizerunek Osoby Zadłużonej”, przeprowadzonego przez Stowarzyszenie Program Wsparcia Zadłużonych w partnerstwie z BIG InfoMonitor. Z przedstawionego w badaniu respondentom zestawienia siedmiu przeciwstawnych cech: pracowity-leniwy, dominujący - uległy, chętny - niechętny, ambitny - pozbawiony ambicji, mocny-słaby, aktywny - bierny oraz mądry-głupi – opisujących postać niesolidnego dłużnika, ogół respondentów zdecydowanie częściej wybierało te negatywne. Respondenci przede wszystkim postrzegają dłużników jako osoby słabe, bierne i leniwe. Podobnie wartościowali się sami dłużnicy, wymieniając jako nadrzędne cechy: słabość, brak chęci i lenistwo (patrz rys. 8).

Rys. 8. Negatywne cechy przypisywane niesolidnym dłużnikom w roku 2019

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Biuro Informacji Kredytowej, InfoDług - Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i niesolidnych dłużnikach, Listopad 2019.

W konsekwencji, gdy pojawiają się poważne kłopoty finansowe wśród dłużników dominuje postawa, zagubienia i bierności oraz chęć ucieczki od problemów. Trzecim najczęściej spotykanym podejściem jest agresja i roszczeniowość, a jedynie 10 procent to osoby zgodne i racjonalnie poszukujące rozwiązań.

Jednocześnie można zaobserwować, że społeczeństwo radykalizuje się w ocenie dłużników. Gdy w 2016 r. nieradzących sobie z finansami źle oceniało 45 procent badanych, 24 procent opisywało ich cechami pozytywnymi, a ponad 31 procent nie miało zdania, to po trzech latach jedynie co szоста osoba, czyli 16,5 procent pozostawała neutralna. Prawie 52 procent postrzegają dłużników negatywnie, a 31 procent. pozytywnie (patrz rys. 8).

Konsekwencje zagrożenia upadłością konsumentką na płaszczyźnie społecznej

Popadnięcie w nadmierne zadłużenie często stanowi dopiero pierwszy etap kłopotów finansowych. Najczęściej jedynym rozwiązaniem dla osób dotkniętych problemem niewypłacalności jest zaciągnięcie kolejnych zobowiązań, w nadziei na odmianę bieżącej sytuacji finansowej poprzez znalezienie nowej bądź lepiej płatnej pracy itp. Niestety często oczekiwania te są nierealistyczne. W konsekwencji dłużnik popada w tzw. spiralę zadłużenia, tak że nawet egzystując na granicy minimum socjalnego i przeznaczając wszelkie nadwyżki na spłatę zobowiązań, to wskutek narastających odsetek i innych kosztów ubocznych zadłużenie nie tylko nie maleje, a wręcz rośnie.

Zjawisko to może prowadzić do powstania uczucia beznadziejności u dłużnika i jego rodziny, poczucia bezradności, co następnie skutkuje wyobcowaniem i marginalizacją jego oraz jego bliskich. Ponadto, drastyczne ograniczenie możliwości finansowych dłużnika wpływa także na poziom samorealizacji jego bliskich, często skłaniając je do podjęcia działalności zarobkowej kosztem własnej edukacji, co w istocie znacząco ogranicza ich perspektywy życiowe tych²¹.

Popadnięcie w spiralę zadłużenia jest także zjawiskiem niekorzystnym ze strony wierzyciela, dysponującego niedoskonałymi narzędziami analitycznymi ukierunkowanymi na badanie zdolności kredytowej dłużnika. W konsekwencji portfel wierzytelności łatwo może stać się wirtualnym, skłaniającym wierzyciela do zaciągania własnych zobowiązań nieznajdujących jednak pokrycia w posiadanych aktywach, narażając go i jego dalszych kontrahentów na wywołanie tzw. efektu domina.

Wyżej opisane odczucia niewypłacalnego dłużnika mogą prowadzić do poważnych schorzeń natury psychicznej, do podejmowania dramatycznych decyzji życiowych jak również ukierunkować uwagę zadłużonego na działania niezgodne z prawem, które dłużnik postrzega jako opresyjne i jednostronne. W konsekwencji zadłużony może się poczuć zwolniony z powinności przestrzegania prawa, kierując swoją działalność w stronę tzw. szarej strefy, pozostającej poza zakresem instytucji egzekucyjnych, ale też zaburzającej konkurencję i mechanizmy wolnorynkowe. Uciekanie w szarą strefę pozbawia dostępu do ubezpieczenia społecznego, zdrowotnego, a także zwiększa ilość beneficjentów pomocy społecznej²².

Nadmierne zadłużenie jest istotnym problemem społecznym i ekonomicznym. Wykluczenie społeczne związane z nadmiernym zadłużeniem przejawia się stygmatyzacją społeczną w związku z obrazem nierzetelnego dłużnika. Podkreślić należy, że wykluczenie społeczne i finansowe dotyczy nie tylko dłużnika, ale również osób pozostających we wspólnym gospodarstwie domowym i samego wierzyciela.

W ostatnich latach poziom konsumpcji staje się dla wielu gospodarstw domowych wyznacznikiem ich statusu ekonomicznego. Podmioty te starają się podwyższyć poziom konsumpcji po to, aby w pewien sposób zmanifestować swoją pozycję społeczną.

W sensie ekonomicznym, nadmierna konsumpcja polega na braku równowagi pomiędzy możliwościami finansowymi, a wielkością zakupów produktów i usług, co w dłuższej perspektywie czasu prowadzi do problemów z terminową spłatą zobowiązań, i niewypłacalności. Gospodarstwo domowe wpadające w pułapkę zadłużenia często nabywa dobra zbyt drogie i w zbyt dużej ilości, jak na swoje możliwości finansowe, a wydatki traktuje nie tyle w kategorii zaspakajania potrzeb ekonomicznych, co emocjonalnych.

²¹A. Sobota, K. Tatara, S. Alwasiak, *Raport diagnostyczny -Projekt ...*, op. cit., s. 7-9.

²²M. Wejer-Kudętko, *Typologia dłużników*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2017, s. 162-165.

Zakończenie

Każdego z nas dotknąć mogą nieprzewidziane zdarzenia losowe takie jak np. choroba, wypadek, utrata pracy. Sytuacje takie przekładają się często na naszą kondycję finansową prowadząc niejednokrotnie do bankructwa. Pamiętać jednak należy, że z każdej, nawet najtrudniejszej sytuacji można znaleźć jakieś rozsądne wyjście. Jednym z takich rozwiązań jest tzw. upadłość konsumencka.

Proces bankructwa to proces długotrwały. Najczęściej osoby, wobec których orzeczono upadłość konsumencką już wcześniej były notowane w rejestrach dłużników, często już kilka lat przed ogłoszeniem upadłości. Sytuacja takich osób ulega stopniowemu pogorszeniu. Jedno zadłużenie spłacane jest kolejną pożyczką i w ten sposób wpadają oni w spiralę zadłużenia, z którego samodzielnie nie są w stanie wyjść.

Upadłość konsumencka stanowi narzędzie ograniczania nadmiernej, nieuzasadnionej konsumpcji gospodarstw domowych mające na celu zatrzymanie fali bankructw gospodarstw domowych w Polsce. Jednakże osoby dotknięte upadłością konsumencką bez odpowiedniej edukacji, a także silnych mechanizmów prewencyjnych, powstrzymujących ich przed kolejnym, nadmiernym zadłużeniem będą powielać swoje niewłaściwe zachowania konsumpcyjne. Instytucja upadłości konsumenckiej może skutecznie ochronić, zwłaszcza niezamożne gospodarstwa, przed ich zubożeniem i wykluczeniem ze sfery życia społeczno-ekonomicznego. Jednak obecne rozwiązania mogą ujemnie wpływać na kondycję finansową wierzycieli zadłużonych konsumentów, a tym samym na cały system ekonomiczny i finalnie kondycję ekonomiczną wszystkich gospodarstw domowych w Polsce, które w gospodarce odgrywają znaczącą rolę na rynku finansowym.

Dlatego bardzo ważna jest edukacja poświęcona zjawiskom rynkowym i narzędziom finansowym, dzięki której konsumenci są w stanie podejmować racjonalne decyzje związane z ich finansami, co w dłuższej perspektywie może skutkować ograniczeniem wielkości zadłużenia gospodarstw domowych i ilości ogłaszanych upadłości konsumenckich.

Bibliografia

- Biuro Informacji Kredytowej, *InfoDług - Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i niesolidnych dłużnikach*, Listopad 2017.
- Biuro Informacji Kredytowej, *InfoDług - Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i niesolidnych dłużnikach*, Listopad 2018.
- Biuro Informacji Kredytowej, *InfoDług - Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i niesolidnych dłużnikach*, Listopad 2019.
- Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej, *2018 - upadłość konsumencka.*, Luty 2019.
- Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej, *2019 - upadłość konsumencka*, Styczeń 2020.
- Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej, *Upadłości konsumenckie w 2017r.*, Marzec 2018.
- Frydrych A., *Czym jest upadłość konsumencka?* <https://www.infor.pl/prawo/prawa-konsumenta/konsument-w-sadzie/4660241,Czym-jest-upadlosc-konsumencka.html>
- Kilborn J.J., *Comparative Consumer Bankruptcy*, Carolina Academic Press, Durham 2007.
- Reczuch A., *Upadłość konsumencka a niewypłacalność gospodarstw domowych spowodowana ich nadmierną konsumpcją w Polsce*, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław 2015.
- Roter A., *Ocena realizacji ustawy o upadłości konsumenckiej w Polsce*, Konferencja Przedsiębiorstw Finansowych, Gdańsk 2010.
- Sobota A., Tatar A., Alwasiak S., *Raport Diagnostyczny-Projekt „Szansa 2.0”*, Kraków 2015.
- Szpringer W., *Upadłość konsumencka. Inspiracje z rozwiązań światowych oraz rekomendacje dla Polski*, Wydawnictwo CeDeWu Sp. Warszawa 2006.
- Szymańska A., *Upadłość konsumencka w wybranych krajach Unii Europejskiej a kryzys gospodarczy*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013.
- Świecka B., *Bankructwo gospodarstwa domowego – nowa instytucja w polskiej gospodarce. Perspektywa ekonomiczna i społeczna*, Wydawnictwo Diffin, Warszawa 2008.
- Wałęga G., *Zadłużenie polskich gospodarstw domowych z tytułu kredytów bankowych. Współczesne finanse- teoria i praktyka*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2015.
- Wejer- Kudełko M., *Typologia dłużników*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2017.
- Wiśniewska A., *Determinanty nadmiernego zadłużania się polskich gospodarstw domowych. Współczesne Finanse*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2016.

Economic and social analysis of the consumer bankruptcy on the example of Poland in 2017-2019

Summary:

Financial decisions made by households have a significant impact on the nature and shape of the economy. Buyers directly influence the financial market through their income, expenses and savings. Despite the growing consumer awareness, Polish firms still experience excessive indebtedness. This paper presents an analysis of the relationship between consumer bankruptcy and the financial situation of indebted households. The work focuses on the analysis of the issue of the institution of consumer bankruptcy as a tool for reducing excessive consumption of households in Poland in 2017-2019, taking into account the economic and social situation. The paper presents a historical outline and the basic concepts of consumer bankruptcy that can be found in the literature.

Keywords:

consumer bankruptcy, consumerism, debt